

Матеріали з міфології, язичництва та історії релігії

Вивчаючи історію релігійних вірувань, зокрема язичницьких, різноманітних міфів та легенд, які останнім часом посіли чільне місце в дослідженнях українських учених, науковці доволі часто звертаються до масивів рукописів XVIII - XIX ст. з фондів Інституту рукопису ЦНБ ім. В.Вернадського.

Виявлені автором даної статті матеріали (окремі рукописи й ті, що не мають заголовків і включені до збірників) знаходяться в різних фондах. Зокрема «Сборник энциклопедического характера» (таку назву він одержав згодом) є типовим збірником. Перші 15 аркушів загублені, тому встановити початкову назву неможливо. Рукопис написано різними почерками, прізвища писців не подаються¹.

Папір, стиль викладу, почерки писців дозволяють датувати укладення збірника XVIII ст., а точніше - епохою Катерини II. Про зміст можна судити з підзаголовків: «О почитании разных богов древними народами», «Первая мифология», «О чиновных обрядах, о праздниках и об ответах от жрецов и жриц идолопоклонческих» тощо.

Деякі факти в збірнику дублюються, з чого можна зробити висновок, що його уклали кілька осіб. Приміром, повторюються записи про богів дохристиянських вірувань різних народів².

Частину тексту складено у вигляді відповідей на питання. Так, відповідаючи на запитання «Кто из всех богов старее?», укладач вказує на Сатурна, називаючи його також царем критським і побіжно повідомляючи про його синів (Юпітера, що володів небом, Нептуна - морського царя та бога пекла - Плутона).

Здійснюється детальний огляд свят, обрядів та звичаїв. Скажімо, звичай писати ікони («образа») автори збірника приписують Геркулесу, котрий першим «велел делать образа побитых на войне храбрых мужей и отсылать их во отечество, и чтобы все граждане тем образам чинили поклонение»³. У розділі «О чиновных обрядах, о праздниках и об ответах от жрецов и жриц идолопоклонческих» йдеться про жакливі обряди давнини - принесення жертв на честь Сатурна та Плутона - в Римі, в храмах Діоміда та Атріюри на острові Самос, у святилищах Таврії. Відбито в розповіді й уявлення наших пращурів про зодіакальні знаки. На мапі зоряного неба деякі астрономічні об'єкти названі латинськими або грецькими іменами (Сатурн, Пегас, Купідон, Андромеда тощо); частину подано в оригінальній інтерпретації. Так, систему, символом якої є зображення

людини, що тримає в одній руці меч, а в другій - відтяти голову, в збірнику названо «Рубач»; «Извощик» («Візник») - назва іншої зоряної системи, малюнок до якої зображує чоловіка з батогом. Детально описано сузір'я, приміром, «Овен, в нем третьей, четвертой, пятой, шестой величины (звезды), из коих на лбу Овна звезда третьей величины называется Приэтак»⁴.

Отже, «Сборник энциклопедического характера», що, найімовірніше, був виготовлений на замовлення і призначався для навчального закладу чи приватної бібліотеки, отримав свою назву не випадково; адже в статтях з міфології, історії релігії, астрономії відображено світогляд наших предків, коло їхніх зацікавлень та наукових розробок.

Ще однією енциклопедією язичництва є «Сокращенный баснословный словарь с сочиненным вновь прибавленным о славенских языческих божествах, способствующих для употребления в училищах к уразумению древних писателей, для пользы живописцев, ваятелей, каменосечцев истуканных и прочих художников. Переведен с немецкого»⁵. (Автор тексту та перекладач не зазначені). На першому аркуші - штамп бібліотеки університету св. Володимира. (С.І.Маслов у описі книжок цієї бібліотеки вказує тільки на те, що рукопис надійшов з колекції Судієнка).

Роботу над «Словарем» не було завершено - текст переривається на слові «Зороастр». Пошуки опублікованого твору в бібліотеках та за бібліографічними довідниками результатів не дали.

У передмові укладач наголошує, що в своїй роботі він користувався давнішими перекладами. Для нас важливо, що при цьому автор застосовував широке коло джерел і тим самим виходив за межі просто перекладу оригіналу. Ось один з таких прикладів: «Алеманн. Геркулес древних немцев. Был царь бойев, которого признавали они основателем и отцом своего народа. Князь сей был храбр и имел в знаменование свое льва. По смерти одного бойи поставили его в число богов и почли его богом брани. Может быть алеманы или немцы имя свое получили от него». І далі пояснюється: «Но по примечанию российских летописателей бойи были народ словенский, а не немецкий, следовательно и Алеманн принадлежит к божествам словенским, хотя имя его и изломано»⁶.

Цікавими будуть для сучасного читача описи алегоричних картин частин світу, що використовувалися в ілюстраціях та в картах. Азія зображалася прекрасно одягнутою жінкою, плаття якої було оздоблене дорогоцінним камінням. У її правій руці - благовонні

¹ Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України, ф.1, од. зб. 7559. - (Далі: ІР).

² Написання народностей і божеств подається за текстом, без наведення більш уживаних.

³ ІР, ф.1, од. зб. 7559, арк. 60.

⁴ Там само, арк. 83 - 84.

⁵ Там само, ф. УІІ, арк. 13, п.66.

⁶ Там само, ф.1, од. зб. 7559, арк. 13, п. 66.

Алегоричне зображення астрономії XVIII ст.

рослини, в лівій - кадило; голову прикрашено вінком з квітів, біля ніг розлігся верблюд. Африка нашим предкам уявлялася чорною, кучерявою і майже оголеною жінкою, яка на голові мала шолом, схожий на голову слона, на шиї - коралове намисто. В лівій руці - скорпіон, у правій - ріг, символ достатку. Біля ніг - лев та змія. Америка бачилася лютою жінкою зі стрілою, луком, з оливкового кольору шкірою. Весь її одяг - пір'я та пов'язка. Біля ніг - сагайдак, ящірка та відтята людська голова.

Докладно описані в рукопису міфічні Борей та Східний вітер. Борей в уявленні наших предків - старий дід, волосся, борода та крила якого заповнені снігом. Іноді замість крил йому малювали хвости. Східний вітер зображували у вигляді молодого ефіопа з крилами на руках і ногах на фоні сонця, затигнутого дощовими хмарами.

Кожен бог у давній міфології мав своє улюблене дерево, яке також вважалося священним. Так, Кибела уподобала собі сосну, Зевс - бук, Рея - дуб, Мінерва - маслину, Аполлон - лавр та мирту, Афродіта - мирту, Плутон - кипарис тощо.

«Словарь» становитиме інтерес для вчених із-за тих відомостей, яких немає в сучасних виданнях, зокрема в «Мифологическом словаре» (М., 1969).

Розглянуті рукописи є найповнішими і найцікавішими з погляду язичницької міфології. У фондах Інституту рукопису зберігаються й інші матеріали з такої тематики, вужчі за обсягом, проте не менш цікаві. Приміром, «Сравнение малорусских и великорусских демонологий и магии колдовства с западноевропейской»⁷, «Лекции по истории древних религий»⁸ тощо. Ці цінні матеріали дають змогу глибше зазирнути в минуле, краще зрозуміти світоглядні традиції наших предків.

⁷ Там само, ф. 66 (Лучицький Іван Васильович, од. зб. 35, стаття, автограф, 15 арк.).

⁸ Там само, ф. XIX, од. зб. 471. Стаття без початку та кінця, автор не встановлений. Подано відомості про буддизм, індійську релігію та філософію, про Веди.